

Datum 2025-04-07

Dekan

Yttrande för remissen: Några frågor om grundläggande fri- och rättigheter (SOU 2025:2)

Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet, som anmodats att yttra sig över rubricerade remiss, avger följande yttrande. Yttrandet har utarbetats av juris dr. och docent Jannice Käll, på Rättssociologiska institutionen vid Samhällsvetenskapliga fakulteten.

Sammanfattning

Vi anser att remissen utgör en väl avvägd reform av ett antal grundläggande fri- och rättigheter som vi överlag ställer oss bakom. Vi är emellertid tveksamma till att flera så centrala men skilda frågeställningar och rättsområden behandlas under ett och samma betänkande, även om samtliga utgör frågor för grundlagsreform. Tydligare avgränsningar områdena emellan, liksom argument för varför de behöver behandlas sammantaget, hade underlättat möjligheten att utvärdera förslagen på ett mer samlat vis.

Sammanlagt berör SOU 2025:2 reformer i grundlagens reglering av sex typer av fri- och rättigheter: rätten till domstolsprövning; rätten till abort; ett generellt skydd mot diskriminering; en översyn av grundlagsskyddet för rätten till medborgarskap; grundlagsskyddet för föreningsfriheten i förhållande till kriminella sammanslutningar; och slutligen grundlagsskyddet för äganderätten och näringsfriheten.

Vi ställer oss positiva till: införande av rätt till domstolsprövning; grundlagsstadgad rätt att avbryta graviditet, samt att inte vidare precisera för när begränsningar får göras i ägande- och näringsfriheten.

Vi ställer oss avvaktande till: att man inte kunnat enas om ett allmänt skydd till diskriminering; att man ska kunna återta tilldelat medborgarskap i vissa fall, eventuella inskränkningar i föreningsfriheten rörande kriminella sammanslutningar eller sammanslutningar som ägnar sig åt allvarlig brottslighet för att uppnå ekonomisk eller annan otillbörlig vinning. I de senare fallen instämmer vi i resonemanget om vikten av att beakta stor försiktighet innan eventuella ändringar i grundlagen utformas.

Medborgarskap och föreningsfrihet är båda tungt vägande rättigheter i det demokratiska samhället, men vi håller samtidigt med om att det är av stor betydelse att dessa rättigheter inte används för att urholka just det detsamma.

Bakgrundsinformation

Utredningen syftar till att införa ändringar i grundlagen för att komma till rätta med ett antal samhällsproblem, där organiserad kriminell verksamhet hamnar i förgrunden för problembeskrivningen i avsnitt 8 och 9. När man tar utgångspunkt i en sådan beskrivning är det av högsta vikt att säkerställa om övriga politiska och rättsliga lösningar för att komma till rätta med sådana problem, har uttömts, innan ändringar införs i grundlagen. Även om signalvärdet för ändrad grundlag kan vara stort, finns en risk att det snarare ger intryck av att man reglerar bort något som kräver helt andra problemformuleringar och resurser för att kunna åtgärdas.

Det faktiska genomförandet av den normförändring som söks är mer komplex än införande, borttagande, eller begränsning av enskilda rättigheter. Särskilt när det rör sig om skapande av demokratiska värden. Införande av de facto repressalier i form av begränsade fri- och rättigheter i grundlagen bör därför vidtas med största försiktighet, särskilt i ljuset av utredningen ”Skärpta och tydligare krav på vandel för uppehållstillstånd”, SOU 2025:33. I den mån ändringar i medborgarskap och uppehållstillstånd leder till ett legitimerande av ett allmänt misstänkliggörande av personer som immigrerat till Sverige, finns även risk för att odemokratiska normer med grund i rasism får ökat fäste.

Vad gäller frågor om rätten till domstolsprövning, likväl som frihet från diskriminering, vill vi vidare belysa att utvecklingen av Artificiell Intelligens inom offentlig förvaltning kan komma att innebära en prövning. Den 26 november 2024, presenterades rapporten AI-kommissionens Färdplan för Sverige, SOU 2025:12 i vilken det fastslås att Sverige skall påskynda utvecklingen och inkorporeringen av AI. I den mån offentligt beslutsfattande automatiseras kan det i längden förändra rätten till domstolsprövning.

Vidare har i forskning framhållits att AI som baseras på dataset kan lida av förföreställningar grundade i ojämlika värderingar, vilket för med sig diskriminering i nästa led (se till exempel Benjamin 2019). Av den anledningen kan det finnas skäl till att överväga hur teknikutvecklingen påverkar de nu behandlade grundlagsförslagen, och då särskilt rörande rätten till domstolsprövning och den avvisade rätten till ett allmänt diskrimineringsskydd.

Nedan följer en mer detaljerad sammanfattning av våra synpunkter för vart och ett av de sex individuella deluppgifterna.

Kapitel 4 Rätten till domstolsprövning

Avsnitt 4.7 Överväganden och förslag

Vi instämmer i att rätten till domstolsprövning är så central i ett demokratiskt samhälle att den bör grundlagsskyddas. Vi anser också att diskussionen om ”access to court” bör placeras i den bredare diskussionen om ”access to justice” (se t.ex. Muhire et al. 2020), för att effektivt möjliggöra för enskilda att få tillgång till rättssystemet. Inom denna fråga ryms också större principfrågor om fördelning av resurser för att möjliggöra rätten till biträde (Wejedal 2017) och rättshjälp (Nielsen et al. 2022). Dessa frågor kan komma att bli ännu viktigare i och med automatiseringen av samhället, inklusive de olika prövningsorganen.

Kapitel 5 Rätten till abort

Avsnitt 5.8 Kommitténs överväganden och förslag

Förslaget att grundlagsskydda införandet av rätten till att avsluta graviditet under 2 kap. RF anser vi vara mycket värdefullt i ljuset av de globala politiska förändringar där denna rätt kommit att bli ifrågasatt. Vi välkomnar särskilt den könsneutrala skrivningen rörande att det är den gravida personen som erhåller denna rättighet. Utöver att signalera viktig medicinsk neutralitet visar den även att rättigheten endast tillfaller den som är gravid.

Kapitel 6 Ett generellt skydd mot diskriminering

Avsnitt 6.6 Kommitténs överväganden och förslag

Med hänsyn till den EU-rättsliga utvecklingen, beklagar vi att utredningen inte rekommenderar en utökad grundlagsskyddad rätt mot diskriminering i grundlagen. Av den anledningen är vi tveksamma till att inte samtliga diskrimineringsgrunder likställs i diskrimineringslagen (2008:57) 1 kap. 5 § och ges skydd också i grundlagen. Detta särskilt i ljuset av införande av AI-system i förvaltningen där problem med diskriminerande algoritmer är väl kända.

Kapitel 7 Grundlagsskyddet för rätten till medborgarskap

Avsnitt 7.9 Kommitténs överväganden och förslag

Rätten till medborgarskap som fastslagits i grundlag föreslås vidare förändras, så att medborgare i vissa fall kan förlora sitt svenska medborgarskap i enlighet med vad som fastslås i särskild lagstiftning. Vi ser allvarligt på införande av möjligheten att återta medborgarskap, eftersom det riskerar att försätta personer i ett tillstånd av de facto statslöshet. Emellertid stödjer vi de strikta begränsningar av återtagande av medborgarskap som föreslås: att kunna återkalla medborgarskap som förvärvats genom otillbörligt förfarande, eller där en person har dömts för brott som allvarligt hotar rikets säkerhet eller omfattas av Internationella brottmålsdomstolen samt inte är i strid med Sveriges internationella åtaganden. Det skall dock betonas att medborgarskapet är en så grundläggande rättighet att vi anser att försiktighet i återkallande skall föreligga även när kommitténs nämnda skäl

föreligger, eftersom det bör finnas goda möjligheter att granska riktigheten av uppgifter under processen som föregår medborgarskapets utdelande.

Kapitel 8 Grundlagsskyddet för föreningsfriheten i förhållande till kriminella sammanslutningar

Avsnitt 8.6 Kommitténs överväganden och förslag

Utredningen rekommenderar två justeringar av grundlagens regler om begränsningar i föreningsfriheten. Vi manar till försiktighet för sådana inskränkningar i grundläggande rättigheter och de uppenbara risker som ytterligare inskränkningar i föreningsfriheten kan generera. Därför ser vi anledning till att detta förslag bereds ytterligare innan ändringar i grundlagen genomförs.

Kapitel 9 Grundlagsskyddet för äganderätten och näringsfriheten

Avsnitt 9.6 Kommitténs överväganden

Utredningen rekommenderar inga ändringar som preciserar under vilka omständigheter dessa rättigheter får begränsas för att tillgodose, respektive skydda, angelägna allmänna intressen. Vi instämmer i beslutet att inte vidare precisera när sådana begränsningar får göras, med tillägget att äganderätten redan har starkt skydd enligt svensk lag i jämförelse med andra angelägna allmänna intressen.

Det bör även påtalas att äganderätten till fast egendom i synnerhet skiljer sig från immaterialrätter eller ”intellectual property”, där de senare är avsevärt mycket mer avgränsade i tid och rum. Deras instiftande är ofta även motiverade och begränsade utifrån allmänhetens intressen av fritt kultur- och kunskapsutbyte. Rättigheter till materiell egendom, såväl till lösa saker som fast egendom, anses begränsade av de materiella tingens som sådana. Idag har vi dock generösa regler för förvärv av fast egendom i Sverige vilket gör att några få personer kan ackumulera stora mängder mark, och endast begränsas i sitt bruk av den om allmänna intressen stipuleras enligt lag. Det är värt att påminna om att sådan privatisering av de gemensamma resurserna inte är historiskt givna, men inte heller det enda sättet att äga något. Immaterialrätten är här särskilt värdefull som exempel på hur äganderätt, näringsfrihet och allmänna intressen kan samverka (se t.ex. Bruncevic 2017).

Även i andra rättsordningar diskuteras, och införs, olika former av rättigheter för naturen eller ”rights of nature” (RoN) (t.ex. Jones 2021). Dessa rättigheter tillerkänner naturen rättslig ställning, ibland även i konstitutionen. I Sverige pågår också forskningsprojekt inom ramen för detta. I den mån man ska diskutera vidare stärkt äganderätt och näringsfrihet i grundlagen i framtiden, vore det värdefullt att även ta i beaktande resultaten av såväl internationella exempel som forskningsprojekt rörande naturens rättigheter.

Referenser

- Benjamin, Ruha. (2019). *Race After Technology*, Medford: Polity Press.
- Muhire, Heraclitos., Giansanti, Enrico., & Schoultz, Isabel. (2020). Access to justice in Sweden. In A. Paterson, B. Garth, C. Alves, D. Esteves, & E. Johnson Jr. (Eds.), *Access to Justice: Global Access to Justice Project*. (pp. 1-77). Global Access to Justice Project,
- Bruncevic, Merima. (2017). *Law, Art, and the Commons*. London: Routledge.
- Hultman, Martin (2022–2026) Vatten åt alla varelser. Naturens Rättigheter som ekosystemförvaltningsinnovation. Projekt-id: 2022–02102_Formas
- Jones, Emily. Posthuman international law and the rights of nature. *Journal of Human Rights and the Environment*, Vol. 12 Special Issue, December 2021, pp. 76–102
- Nielsen, Stine. P. P., Olesen, Annette., & Hammerslev, Ole. (2022). Retshjælp, den komplekse førretlige fase og retlig bevidsthed. In O. Hammerslev, & M. R. Madsen (Eds.), *Retssociologi : Klassiske og moderne perspektiver* (2. ed., pp. 777-800). Hans Reitzels Forlag.
- Wejedal, Sebastian (2017). Rätten till Biträde: Om biträdeskostnaders hantering vid svenska domstolar, Juridiska institutionens skriftserie, skrift nr 024, 2017. ISBN 978-91-87869-11-2.